

žavna organizacija ovakvih društava? Budući da se Perica okreće švicarskom političkom sistemu kao mogućem rješenju, on na taj način zagovara konsocijativna rješenja za BiH, o čemu se i u BiH u posljednjih dvije godine vodi sve veća debata. Pri tome on daje i ocjenu kako je sveštenstvo—sve tri religije – “prokletstvo za BiH”, te kao alternativu nudi utapanje bosanskohercegovačkih mikroidentiteta u jednom većem, zajedničkom identitetu – Evropskoj Uniji. Na ovaj način, Perica šalje nedvosmislenu poruku da je BiH jedino moguća unutar neke šire, nadnacionalne strukture. Međutim, paradoks ovakvog pristupa jeste upravo izdizanje “evropske BiH” na nivo državne religije, pa makar uglavnom od strane liberalnih intelektualaca, što je postupak jednak stvaranju “religije bratstva i jedinstva” od strane komunističke elite, a što je opet Perica oštro kritikovao.

Boris Pupić

Munevera Hadžišehović, *Muslimanka u Titovoj Jugoslaviji*.

Tuzla: Bosanska riječ, 2006, 469, str.

Knjiga pod naslovom *Muslimanka u Titovoj Jugoslaviji* je memoarska knjiga napisana iz perspektive žene. Naslov knjige nas u prvi mah upućuje na život žene Muslimanke u vremenu četrdeset i pet godina jugoslavenskog komunizma (1945-90), međutim knjiga ima mnogo širi tematski i vremenski okvir i može se smjestiti u cijelo XX stoljeće. Sandžak, tačnije Prijepolje, je mjesto rođenja Munevere Hadžišehović, a istovremeno je i prostor koji je određuje i interesira. Posebno kao ženu čiji je tradicionalni odgoj i uticaj islama ostavio dubokog traga u njenom identitetu. Iako je knjiga pisana kao svojevrsna životna priča, ona nudi pregršt informacija, podataka, scena svakodnevnog života, opisa političke atmosfere najprije sandžackog, potom i jugoslavenskog društva. Posebna pažnja je posvećena nacionalnom razvitku Muslimana u političkim okvirima Kraljevine Jugoslavije i Socijalističke Jugoslavije. Kao svjedok važnih događanja, Munevera Hadžišehović donosi niz primjera o stanju jugoslavenskog društva, pri tome posebno opisujući način života žene, njenu ulogu u porodici i društvu. Prateći običaje i tradiciju svoje šire porodice iz Sandžaka, autorica oslikava novi jugoslavenski život nakon 1945. godine, kada se ruši jedan patrijarhalni svijet u kojem je živjela Muslimanka. Autorica nam predočava sliku socijalizma i stvaranja novog tipa “jugoslavenske žene“, usvajanja novih trendova i obrazaca, te snalaženja Muslimanke u tome. Možemo reći da nam je sadržaj knjige omogućio da sagledamo emancipaciju jugoslavenske žene tokom dvadesetog stoljeća.

U ovoj knjizi pratimo kakvim je iskušenjima bio izložen životni put Munevere Hadžišehović. Rođena je u Prijepolju, osnovnu školu završila u ratnim i poratnim uslovima u svom rodnom mjestu, gimnaziju u Sarajevu pedesetih godina, a Prirodno-matematički fakultet u Beogradu, šezdesetih godina prošlog stoljeća, gdje je i stekla zvanje doktora nauka. Naučnu karijeru ostvarila je u naučnoistraživačkom Institutu za nuklearne nauke "Boris Kidrič" u Vinči, u Beogradu. U zrelim godinama životni put ju je odveo u Ameriku gdje je knjiga napisana i najprije objavljena na bosanskom jeziku 1997. godine, u vlastitom izdanju pod nazivom *Muslimanka*. Godine 2003. američki izdavač Texas A&M University Press u ediciji Eastern European Studies objavio je nešto prilagođenije izdanje pod nazivom *Muslim Woman in Tito's Yugoslavia*.

Knjiga nema namjeru da predstavlja naučno historiografsko djelo, nego je pisana iz iskustva proživljenog vremena, u kojem se stalno osjeća preplitanje javnog nad privatnim životom. Ona je pokušaj da se iz subjektivnog pogleda da jedan širi okvir društva u kojem je živjela Munevera Hadžišehović.

Knjiga ima 465 strana i koncipirana je u sedam dijelova. Prvi dio *Moj Sandžak* veže se za rano djetinjstvo i sjećanje na "stari" Sandžak. U ovom dijelu vrijedni su opisi običaja, navika, privrede, općeg stanja Sandžaka i posebno položaja žene Muslimanke. Drugi dio pod nazivom *Okupacija* upoznaje nas sa najznačajnijim pitanjima u životu Muslimana Sandžaka u periodu od početka XX stoljeća pa do 1945. godine. Donosi čitav niz razmišljanja o važnim pitanjima za Muslimane, njihovom odnosu prema Kraljevini Jugoslaviji, razlozima propadanja Muslimana, agrarnoj reformi, osiromašenju. Značajne su informacije o talasu iseljavanja Muslimana 1920-34. godine. Ova cjelina se zaokružuje temom Drugog svjetskog rata i okupacijom. Za historičare vrijedna su svjedočenja o muslimanskim milicijama, odnosu sandžackog stanovništva prema Talijanima, četnicima i partizanima. Oslobođenje, dolazak partizana i novog sistema nagovještava nove promjene, a na javnu scenu stupa pitanje nacionalnog identiteta Muslimana. Nagovještaj novog vremena za Muslimanke autorica podvlači rečenicom "Muslimanke se ne kriju i svi se miješaju bez obzira na vjeru"

Najobimniji dio knjige predstavlja treći dio pod nazivom *Titova Jugoslavija* u kojem pratimo velike promjene jugoslavenskog društva nakon 1945. godine. U ovom dijelu autorica je obradila različite teme koje oslikavaju javni i društveni život, ali koje daju i izuzetan doprinos historiji privatnog života. Navešćemo samo neke od tema kojima se posvetila autorica, a koje su bitno uticale na život običnih ljudi: pretvaranje privatnog vlasništva u opšte, o sveprisutnom i neprikosnovenom autoritetu Komunističke partije, o nacionalnom pitanju Muslimana, promjenama u građanskom sloju, sistemu školovanja. Ona analizira odnos komunista prema Mu-

slimanima sjećajući se svog školskog svjedočanstva u kome nije bila napisana nacionalnost, a u rubrici za jezik pisalo je “maternji”. Društvo oslikava i kroz nove riječi koje ulaze u svakodnevni razgovor; komunista, konferencija, pojam “svjesni muslimani” i drugi.

Prikazi novih životnih navika stanovnika Jugoslavije, kao što su primjeri o stanovanju u sustanarstvu (gubila se kućna intimnost), odlasku na more preko sindikata, otvaranju granapa (novi način kupovine, počinje se kupovati na kilo, prije se mjerilo na kotaricu, torbu, vreću), upotrebi tehničkih pomagala u kuhinji (frižidera i električnih šporeta), zanimljivi su za historiju svakodnevnog života u jugoslavenskom socijalizmu. Pisana rukom žene, vrijedna su zapažanja i lična životna iskustva žene. Teme o ženi Muslimanki oslikavaju “novo vrijeme” koje započinje 1950. skidanjem zara i feredže, a koje se razvija praksom zapošljavanja Muslimanki. Emancipacija žene u trenutku kada i same počinju primati platu, čime započinje njihovo osamostaljivanje od muža. Socijalna slika društva i uloga žene Muslimanke u braku oslikana je razmišljanjem o životu koji se živi u raskoraku sa vjerom, te usvajanjem ateističkog načina življenja. Autorica evidentira i pojave koje su nekada bile nezamislive u životu žene, vanbračna djeca, samohrane majke, mješoviti brakovi. Promjene u odnosu u porodici reflektiraju se na međusobne odnose muževa i žena, oslovljavanje, praksu davanja novih imena djeci, novih pozdrava. Sve to vidimo i u duboko intimnoj životnoj priči autorice.

U ovom dijelu zastupljena je sanžačka tema o ponovnom iseljavanju Muslimana u Tursku u periodu između 1954. i 1966. godine. Pratimo i dalje preokupaciju sudbinom sandžačkih generacija, useljenih u periodu od 1920. do 1966. godine. Njen stav o njihovoj vezi s islamom, o odnosu prema Turskoj, prema Ataturku i njegovim reformama. Razmišljanje gdje pripadaju i na koju zemlju imaju pravo.

Smatrajući da se na primjeru stanja privrede i nauke daju primijetiti sve promjene u jugoslavenskom socijalizmu, Munevera Haždišehović je četvrto poglavlje pod nazivom *Nauka na vjetrometini politike*, posvetila iskustvima svoje poslovne karijere.

Zaposlena u Vinči kao dugogodišnji naučnik iz oblasti nuklearne fizike, Munevera Hadžišehović evidentira razvojne faze jugoslavenskog samoupravljanja, reforme 1965. godine, formiranje organizacija udruženog rada na osnovu Zakona o udruženom radu, radničkih savjeta, nastanak birokratije, djelovanje sindikata, samoupravljanje poslije 1980. godine. Pratimo decentralizaciju jugoslavenskog društva koja se ogledala i na naučnim institucijama. Navodeći pojedine naučne projekte i eksperimente u Vinči, sagledavamo i naučne standarde sedamdesetih godina u Jugoslaviji.

Uticaj politike na nauku ilustrira primjer projekta u kojem je istraživala Hadžišehović, pod nazivom *Hemijski filtri*. Projekat koji su finansirali Amerikanci bio je način plaćanja žita koje su oni davali u vrijeme blokade od strane Rusije. Otvaranje Jugoslavije prema Zapadu šezdesetih godina najbolje se uočava u saradnji i stručnom usavršavanju u inostranstvu. Odlazak stručnjaka, pa tako i Munevere Hadžišehović u Pariz, Ameriku, Moskvu, omogućilo joj je upoznavanje i poređenje jugoslavenskog socijalizma sa drugim društvima. Posjeta Moskvi osamdesetih godina počinje je na razmišljanje. Uz opise ljudi, usporenost, bezvoljnost i oskudica kod običnih ljudi (pojam najlon čarape za ženu u Rusiji), ona uočava razlike ruskog i jugoslavenskog socijalizma. S druge strane, kad se vraćala kući iz Beča, Pariza i Istanbula primjećivala je sivoću odjeće, izloga i spori hod ljudi u Jugoslaviji. Razočarenje i gubljenje vjere u jugoslavenski socijalizam uvodi nas u peti dio knjige.

Tema *Raspad Jugoslavije* počinje svjedočenjem o studentskim nemirima 1968. godine, novim Ustavom 1974. godine i većom samostalnošću jugoslavenskih republika. Buđenje nacionalizma i političke afere (Agrokomerc) čine sliku atmosfere i najavu katastrofe. Početak rata 1992. godine, nesigurnost, napadi na ne-Srbe u Beogradu, odnos prema Muslimanima, informativna blokada, pritisci i prijetnje, scene su poglavlja knjige, koja se tematski završava u Jugoslaviji.

U posljednjem šestom dijelu knjige *Amerika, gorka medicina*, autorica je zabilježila svoje izbjegličko iskustvo te opisala dolazak i položaj bošnjačkih izbjeglica tokom 1992-95. godine. Ona daje sliku njihovog snalaženja u novom svijetu, tumači odnos prema islamu i tradiciji. Ovaj dio knjige upoznaje nas sa imigrantskim životom, socijalnim i društvenim položajem brojnih useljenika iz različitih dijelova svijeta i njihovim uklapanjem u "američki svijet". Ovo se posebno odnosi na različite muslimanske zajednice u Americi. Stil i način života, te posebno odnos arapskih muslimana prema ženama oslikani su i kroz lično iskustvo života u Americi. Priča o problemima vrijednovanja i dobijanja adekvatnog posla za imigranta iz Istočne Evrope (iz zemlje bivšeg komunizma), iskazana je i kroz iskustvo predrasuda prema ljudima iz komunističkog svijeta, a knjiga se zaokružuje vječitim pitanjem o pravoj mjeri i pravdi u životu svih nas.

Knjiga u sedmom dijelu sadrži *Dodatak*. To je svojevrsni podsjetnik o Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini u kojem nalazimo hronologiju značajnih jugoslavenskih događaja od 1878. pa do decembra 1995. godine. Tu se mogu naći posebno važni datumi za Bosnu i Hercegovinu, brojni statistički podaci o Jugoslaviji, površini, narodima koji su je činili, popisima stanovništva i slično.

Poseban prilog ovog dodatka predstavlja tekst pod nazivom *Komunističke ideje o muslimanskom narodu i vjeri*, u kojoj autorica bilježi zvanični stav komunista pre-

ma nacionalnom razvitku Muslimana, ilustrirajući ga sjećanjem o praksi izjašnjavanja Muslimana kao Srba, Hrvata, kasnije Jugoslavena ili neopredijeljenih.

Pisana iz perspektive ličnih doživljaja, knjiga je pokušaj da se da jasnija slika jugoslavenskog prostora u jednom dugom vremenskom razdoblju (cijelo jedno stoljeće), s posebnom pažnjom na svjedočenje o nacionalnom razvoju Muslimana Bosne i Sandžaka. Uz bogate opise svakodnevnog života, opažene senzibilitetom žene, ona daje doprinos izučavanju položaja i emancipacije žene jugoslavenskog prostora, posebno Muslimanke.

Veliki broj tema i informacija ispričanih u emotivnoj priči ovu knjigu čine privlačnom ne samo za historičare, etnologe ili sociologe nego i za sve druge znatiželjne čitaoce.

Amra Čusto

Raif Dizdarević, *Vrijeme koje se pamti: Dogadaji i ličnosti*.
Sarajevo: Rabic, 2006, 472 str.

Nakon sedam godina od izdanja memoarskog djela *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Raif Dizdarević je objavio novu knjigu svjedočenja pod naslovom *Vrijeme koje se pamti; Dogadaji i ličnosti*. Knjiga predstavlja zbir fragmentarnih sjećanja na zbivanja i ličnosti koje su u tom dugom periodu djelovale na međunarodnoj sceni, njihovoj politici kao i o ulozi i interesima Jugoslavije. Izvori za ovaj djelimični uvid u međunarodne odnose bili su autorove bilješke i dokumenti u ličnoj arhivi koji su ponekad, kako sam navodi, zahtijevali dodatnu provjeru.

Raif Dizdarević predstavlja značajnu ličnosti u jugoslavenskoj političkoj historiji. Obavljao je mnoge odgovorne funkcije: od oficirske funkcije u OZN-i i UDB-i do visokih funkcija: predsjednika Predsjedništva Bosne i Hercegovine, saveznog sekretara za inostrane poslove SFRJ i predsjednika Predsjedništva SFRJ.

Obavljajući pomenute funkcije, autor je bio u prilici sresti mnoge značajne političke ličnosti, ministre, predsjednike, kraljeve i sultane, generale iz cijelog svijeta, razgovarati s njima i biti njihov gost. Rezultat tog bogatog iskustva jeste i ova knjiga.

Autor bilježi osobni dojam susreta sa mnogim sagovornicima, njihovo ponašanje i opći stav, ponekad fizički izgled, govor tijela, privatne priče, istovremeno predstavljajući ambijent u kojem su se razgovori odvijali i proceduralne forme.